

Faktorer av betydelse för att lämna ett kriminellt liv och strategiska brott bland ungdomar på 2010-talet

En kortversion

Brå – kunskapscentrum för rättsväsendet

Myndigheten Brå verkar för att brottsligheten minskar och tryggheten ökar i samhället. Det gör vi genom att ta fram fakta och sprida kunskap om brottslighet, brottsbekämpning och brottsförebyggande arbete, till i första hand regeringen och myndigheter inom rättsväsendet.

Publikationen finns som pdf på www.bra.se. På begäran kan Brå ta fram ett alternativt format. Frågor om alternativa format skickas till tillgangligt@bra.se

Vid citat eller användande av tabeller, figurer och diagram ska källan Brå anges. För att återge bilder, fotografier och illustrationer krävs upphovspersonens tillstånd.

Författare: Olle Westlund
urn:nbn:se:bra-1091

© Brottsförebyggande rådet 2023

Brottsförebyggande rådet, Box 1386, 111 93 Stockholm
Telefon 08-527 58 400, e-post info@bra.se, www.bra.se

Faktorer av betydelse för att lämna ett
kriminellt liv och strategiska brott bland
ungdomar på 2010-talet

Kortversion av rapport 2021:5

Innehållsförteckning

Inledning.....	7
De strategiska brotten på 2010-talet.....	9
Uppföljning av förra rapportens ungdomar.....	11
Upphörande från kriminalitet bland unga.....	13
Faktorer som påverkar upphörande.....	14
Att upphöra förutsätter ett balansskifte.....	21
Upphörandeprocessens förlopp.....	24
Stödåtgärder enligt upphörandeforskning.....	25

Inledning

Den här skriften är en kortversion av rapporten Strategiska brott bland ungdomar på 2010-talet (rapport 2021:5) och innehåller övergripande resultat och slutsatser. Tyngdpunkten i kortversionen har lagts på forskningsbaserad kunskap om faktorer av betydelse för att lämna kriminalitet. Det är en skillnad från huvudrapporten, där större utrymme ägnades åt vilka debutbrott bland unga som indikerar högst risk för fortsatt kriminalitet.

Huvudrapporten är resultatet av ett regeringsuppdrag som Brottsförebyggande rådet (Brå) fick 2019. I uppdraget ingick att uppdatera kunskapen om vilka brottstyper bland unga som starkast indikerar en fortsatt brottslighet och att göra en kunskapssammanställning av vilka faktorer som ökar möjligheterna för någon att lämna ett kriminellt sammanhang. Studien bygger på uppgifter i Brås lagföringsregister och forskning om upphörande från brott ("desistance from crime") och innehåller en förlängd uppföljning av de ungdomar som studerades i den föregående rapporten om strategiska brott (Strategiska brott bland unga på 00-talet). En mer detaljerad resultatredovisning, utförligare diskussioner, metodbeskrivningar och referenser finns i huvudrapporten, som går att ladda ned på www.bra.se/publikationer.

Vad innehåller kortrapporten?

Denna kortrapport börjar med en översiktlig redovisning av de strategiska brott som identifierats hos de unga som lagfördes för första gången under 2010–2014. Större delen av rapporten ägnas däremot åt en beskrivning av forskningsresultat om upphörandeprocessen och de faktorer som kan underlätta kontra försvåra för unga att upphöra med brott och lämna ett kriminellt sammanhang.

Vad är strategiska brott?

Strategiska brott är de brott i 15–17-åringars första lagföring som mer än andra brott är förknippade med upprepade lagföringar under de efterföljande åren. Benämningen har använts för att det är strategiskt relevant att rikta åtgärder mot de unga som löper högst risk att bli högaktiva lagöverträdare.

Varför har de strategiska brotten studerats?

I regeringens nationella brottsförebyggande program, *Allas vårt ansvar*, från 1996 uttrycktes att särskild uppmärksamhet borde riktas mot de ungdomsbrott som erfarenhetsmässigt kommer mycket tidigt i en lång och allvarlig kriminell bana. År 2000 publicerades Brås första rapport om strategiska brott, vilka har setts som ett sätt för rättsväsendet och socialtjänsten att identifiera just de individer som kan vara i inledningen av en lång och allvarlig kriminell bana.

De strategiska brotten på 2010-talet

Brå har studerat samtliga 15–17-åringar som lagfördes för första gången under 2010–2014. Det handlar om drygt 37 000 ungdomar, varav sju av tio var pojkar. Ungdomarna har följts upp i lagföringsregistret fram till och med 2019.

En lagföring betyder i denna rapport att en person har ställts till straffrättsligt ansvar för brott. I Brås lagföringsregister ingår tre rättsliga beslut av den här typen: fällande dom i tingsrätt, strafföreläggande och åtalsunderlåtelse.

De strategiska brotten bland pojkar och flickor

De mest strategiska huvudbrotten bland pojkar är

- rån och grov stöld
- våld eller hot mot tjänsteman
- övergrepp i rättssak.

De minst strategiska brotten är missbruk av urkund, olovlig körning, rattfylleri, hemfridsbrott, olaga intrång, ofredande och snatteri. Pojkar med dessa huvudbrott i sin debutlagföring löper alltså lägst risk för att lagföras igen.

De mest strategiska huvudbrotten bland flickor är

- våld eller hot mot tjänsteman
- ringa narkotikabrott.

De minst strategiska brotten bland flickorna är missbruk av urkund, rattfylleri och urkundsförfalskning.

Rån mer ”strategiskt” för ungdomar i socialt utsatta områden

En dryg tiondel av de 37 000 ungdomarna som debutlagfördes 2010–2014 var då folkbokförda i områden som Polismyndigheten har definierat som socialt utsatta. En särskild analys visar att rån har ett större förklaringsvärde

som strategiskt brott bland unga i socialt utsatta områden. Bland dessa unga är det drygt var femte (22 procent) av dem som är debutlagförd för rån som återfinns i gruppen med nio eller fler lagföringar fram till 2019. Motsvarande andel bland unga i andra områden är 15 procent.

Samtidigt är det möjligt att upptäcktsrisken kan variera mellan socialt utsatta områden och andra områden, beroende på hur polisen arbetar i områdena och vilka prioriteringar som styr verksamheterna under olika perioder.

Inte alla som lagförs för strategiska brott fortsätter att begå brott

Även om unga som har strategiska brott i sin första lagföring återfaller i brott oftare än andra är det ändå många som inte lagförs på nytt. Omkring en fjärdedel av de pojkar som lagförs för strategiska brott lagförs inte igen. Bland flickor är det närmare hälften som inte lagförs på nytt.

Uppföljning av förra rapportens ungdomar

I en tidigare rapport från 2011 studerade Brå de strategiska brotten bland de 15–17-åringar som lagfördes för första gången i början av 00-talet (2001–2005). Den gruppen ungdomar har nu följts upp i lagföringsregistret till och med 2018. Gruppen omfattar drygt 45 000 ungdomar, varav sju av tio var pojkar.

Pojkarna och flickorna som var högaktiva lagöverträdare 2001–2010

Majoriteten av de ungdomar som hade lagförts nio gånger eller fler i Brås studie från 2011 fortsatte att lagföras för flera brott under 2011–2018, oavsett kön.

- Närmare en tredjedel lagfördes ytterligare minst nio gånger under 2011–2018.
- Endast en dryg tiondel fick ingen ytterligare lagföring under perioden.
- En tredjedel av de högaktiva lagöverträdarna som inte fick någon ytterligare lagföring hade avlidit.
- Var tionde individ som var högaktiv 2001–2011 avled före 2018 (totalt 199 individer). Hade de levt skulle de då ha varit 28–34 år gamla.
- Under uppföljningsperioden var dödligheten bland högaktiva kvinnor 24 gånger högre än i normalpopulationen. Bland högaktiva män var dödligheten 10 gånger högre.

Vilka brott lagfördes de för under uppföljningsåren?

Majoriteten högaktiva lagöverträdare från den förra studien, oavsett kön, lagfördes för narkotika- och tillgreppsbrott under uppföljningsperioden 2011–2018.

Bland männen var det även vanligt med trafikbrott, brott mot knivlagen och våldsbrott. Dessa brottstyper var mindre vanliga bland kvinnorna.

Den stora överdödligheten

De fem vanligaste dödsorsakerna bland de 199 avlidna högaktiva lagöverträdarna:

Narkotika och läkemedelsförgiftningar 52 %

Själv mord
12 %

Dödligt våld
12 %

Sjukdomar
10 %

Trafikolyckor
8 %

Upphörande från kriminalitet bland unga

Vad betyder det att upphöra?

Det är svårt att säkert veta att en person har ”slutat begå brott”. Forskare har debatterat hur länge man behöver vänta innan man kan se frånvaron av återfall i brott som permanent.

Från ett praktikerperspektiv är det viktigt att förstå att upphörande från brott är en process snarare än ett tillstånd. Det är också en process som tar tid, och återfall kan inträffa på vägen. Det kan vara lättare att förstå upphörande om man delar upp processen i olika faser:

- *Primärt upphörande*: ett avbrott i individens brottsaktivitet, som kan ske avsiktligt eller oavsiktligt. Avbrottet kan ge individen utrymme att ifrågasätta sin delaktighet i ett kriminellt livssammanhang.
- *Sekundärt upphörande*: individen försöker medvetet förändra sitt beteendemönster. Han eller hon är mer eller mindre motiverad att förändra sitt beteende och agerar mer eller mindre effektivt för att inte begå ytterligare brott.
- *Tertiärt upphörande*: omgivningen bekräftar att individen har upphört att begå brott, till exempel genom att sluta särbehandla honom eller henne.

Kriminell identifiering

Upphörande behöver inte avgöras med uppgifter om registrerad brottslighet. I stället kan man definiera upphörande utifrån hur ungdomen identifierar sig själv, och hur omgivningen identifierar honom eller henne.

Begreppet ”kriminell identifiering” används här för individer som identifierar sig med ett kriminellt livssammanhang, och för individer som av sin omgivning ses som representanter för ett kriminellt livssammanhang. Använder man ett sådant synsätt, ligger inte kriminell identitet utanför individens eller omgivningens kontroll – utan inom vår gemensamma kontroll.

Faktorer som påverkar upphörande

De allra flesta som lagförs som unga har vuxit upp i ett konventionellt livssammanhang – ett liv som främst har präglats av relativt positiva förutsättningar och där brott därför ofta är en enstaka händelse, eller något som sker under en kortare period. Denna brottslighet är oftast mindre allvarlig och kanske inte ens uppmärksammas av omgivningen. I övrigt lever dessa ungdomar inom ramen för det konventionella samhällets normer och regler, och de har heller inte för avsikt att ställa sig utanför det konventionella sammanhanget – de upplever sig som en självklar del av samhället. I den här gruppen sker den brottsliga debuten vanligen i tonåren, och upphörandet sker också inte sällan redan innan tonårens slut.

En mindre andel unga lagöverträdare har däremot vuxit upp med huvudsakligen försvårande livsförutsättningar och kan också ha begränsade erfarenheter av ett konventionellt livssammanhang. Det kan i tonåren, särskilt i kombination med ett kriminellt umgänge, medverka till ett liv med normer och regler som avviker från det konventionella samhällets.

Många kan också känna misstro mot det konventionella samhället. Det kan vara särskilt försvårande om upplevelsen är ömsesidig, det vill säga om samhället även misstror ungdomen och betraktar honom eller henne som ”avvikande”.

Det finns även unga lagöverträdare som befinner sig mellan dessa livssammanhang. Här finns de som är på väg in i ett kriminellt sammanhang och de som är på väg ut. De två följande avsnitten beskriver faktorer som kan underlätta och försvåra för ungdomar som är på väg ut ur ett kriminellt livssammanhang.

Huvudsakligen försvårande faktorer

Här redovisas faktorer som i huvudsak gör det svårare att upphöra begå brott. Dessa faktorer har också visat sig ha betydelse för att unga börjar begå brott. Orsakerna till och motiven för brottsdebuten kan därför antas vara verksamma även när någon försöker lämna ett kriminellt livssammanhang, genom att försvåra upphörandeprocessen.

Svaga föräldraresurser

Forskningen om föräldrarnas betydelse för upphörande har huvudsakligen handlat om olika typer av problem hos föräldrar till unga lagöverträdare, och mer sällan om den konstruktiva roll som föräldrar kan spela i upphörandet. Problemen kan höra ihop med brist på ekonomiska, känslomässiga och sociala resurser och kan yttra sig som bristande uppsikt över barn, instabilt boende, inkonsekvent uppfostran, låg anknytningsgrad till barnet, missbruk, kränkningar av barnets rättigheter, våldsanvändning inom familjen och egen kriminalitet.

Inflytandet från jämnåriga kamrater blir vanligen starkare när tonåren börjar, samtidigt som föräldrarnas inflytande avtar. Svaga föräldraresurser kan därför bidra till att ungdomen känner ett särskilt behov och beroende av jämnåriga eller äldre kamrater, och därför påverkas mer av dessa än av sina föräldrar.

Ekonomisk resurssvagheter och socialt utsatt bostadsområde

Ekonomisk resurssvagheter och uppväxt i socialt utsatta bostadsområden hänger ofta ihop och båda har en indirekt inverkan på förutsättningarna för att upphöra begå brott. En uppväxt med svaga ekonomiska resurser i socialt utsatta områden kan innebära att riskfaktorer uppstår och förstärker varandra. Det gäller exempelvis missbruk, hög stressnivå hos föräldrar, svaga skolprestationer, begränsade eller aggressiva problemlösningsmetoder och upplevda behov av att liera sig med jämnåriga för att öka sin trygghet och säkra en inkomst.

Negativt laddat minoritetsskap

Att i unga år se på sig själv som negativt avvikande kan vara ett uttryck för en ogynnsam identitetsutveckling. Utanförskapet kan både bekräftas och förstärkas om den unge också uppfattar att den grupp som hen identifierar

sig med utsätts för mobbning och diskriminering i och av det konventionella samhället.

Ett upplevt och socialt bekräftat utanförskap kan även bidra till att ungdomen misstror det konventionella samhället och dess representanter. Det kan vara svårare att upphöra med brott för den som inte vågar lita på samhället och acceptera dess stöd.

Problematiser skolgång

En problematisk skolgång är en annan faktor som kan inverka negativt på ungdomens livssituation och försök att upphöra med brott. Den som inte har avslutat sin skolgång kan ha svårt att försörja sig och etablera en konventionell identitet, vilken för många är knuten till ett yrke och till självförsörjande. En problematisk skolgång kan exempelvis rymma omfattande frånvaro och låga eller ofullständiga betyg som kraftigt begränsar den unges utvecklings- och försörjningsmöjligheter.

Vidare kan en problematisk skolgång göra att den unge umgås mer med jämnåriga som har en negativ inställning till skolan. Ett lågt skolengagemang, i kombination med ett kriminellt umgänge, innebär även färre kontaktytor med framtidsorienterade skolkamrater och prosociala vuxna. Den unge kan då få mindre tillgång till konventionella sätt att lösa problem och ett sämre försvar mot antisociala attityder.

Kriminellt umgänge

Icke-konventionella kamrater kan vara lockande för unga vars föräldrar har begränsade resurser. Det gäller även för unga som inte medverkar i prosociala verksamheter i skolan och på fritiden, och som har växt upp i socialt utsatta områden med påtagliga inslag av missbruk, våld och etablerade gäng. Ett kriminellt umgänge kan erbjuda relativ trygghet, gemenskap och försörjning för unga som inte ser ett konventionellt vuxenliv framför sig.

Men ett kriminellt umgänge tenderar samtidigt att förstärka upplevelsen av utanförskap genom icke- eller antikonventionella tankemönster och beteenden. Det kan också leda till ännu färre kontaktytor med konventionella förebilder, icke-kriminella jämnåriga och prosociala vuxna. Detta innebär sämre förutsättningar för upphörande.

När det gäller gäng menar forskare att de flesta unga ser gängtillhörigheten som en tillfällig lösning, för att de upplever sig sakna något. De flesta har

dock en lös anknytning till ett gäng, och de har andra skäl till att avsluta umgänget än den minoritet som identifierar sig starkare med ett gäng och ett kriminellt livssammanhang.

Gemensamt för båda grupperna är att faktorer kopplade till det kriminella umgänget förr eller senare leder till insikten att det inte är så här man vill leva sitt liv. Det handlar bland annat om att bevittna eller bli utsatt för våld, att stå i fokus för polisiära insatser och att bli frihetsberövad. Det är en mycket liten andel som aldrig känner så.

Ohälsa och andra sårbarheter

Ohälsa kan inverka på både brottsaktivitet och val av umgänge, och särskilt psykisk ohälsa, till exempel neurologiska sårbarheter och personlighets- och beteendestörningar. I upphörandeforskningen ses bland annat kombinationen av medfödda neurologiska sårbarheter och omsorgssvikt som en möjlig förklaring till att vissa individer uppvisar problembeteenden redan i mycket tidig ålder. Det kan också förklara varför vissa individer har svårare än andra att upphöra med beteenden som är straffbara. För andra kan psykisk ohälsa i form av ångest eller depression bidra till missbruk, vilket kan medföra eller förstärka andra försvårande faktorer såsom ett negativt umgänge eller problem i skolan.

Ensamhet och misstro är exempel på andra sårbarheter som kraftigt kan försvåra ett upphörande:

- Ensamhet kan ses som en brist på sociala skyddsfaktorer såsom känsla av samhörighet, tillgång till socialt stöd och konventionella ledsagare.
- Misstro bygger på ett samspel mellan riskfaktorer såsom svag självkänsla, dåligt självförtroende och utanförskap.

Missbruk

Missbruk av alkohol och narkotika spelar enligt forskningen en viktig försvårande roll för upphörandet. Det beror bland annat på att missbruk ökar risken för oplanerade brottsliga handlingar och för brott som syftar till att bekosta ett pågående missbruk. Narkotika och alkohol kan även fungera som ett sätt att "klara av" att begå vissa brott som unga i kriminella livssammanhang kan påverkas eller tvingas till av äldre individer.

Utsatthet för brott inom ett kriminellt umgänge kan ge upphov till oro, stress, rädsla och trauman som över tid kan orsaka psykiska och fysiska reaktioner och yttra sig i självmedicinerande missbruk. Det gäller även för

våld, övergrepp och omsorgssvikt under uppväxten. Missbruk är därför troligen vanligare bland personer som av olika anledningar inte litar på sjukvården eller andra stödinstanser.

Huvudsakligen underlättande faktorer

Här redovisas faktorer som i huvudsak gör det lättare att lämna ett kriminellt livssammanhang.

Stigande ålder

De flesta brottsaktiva ungdomar ökar sin brottslighet fram till övre tonåren, för att sedan bli allt mindre brottsaktiva. Stigande ålder har alltså en dämpande effekt, vanligen på grund av flera samverkande biologiska, sociala och utvecklingspsykologiska faktorer.

Endast en liten minoritet av unga som begår brott fortsätter med högaktiv brottslighet in i vuxen ålder.

Psykologisk mognad

Psykologisk mognad utgörs av tanke- och beteendeförändringar som vanligen hör ihop med stigande ålder.

Med åldern kommer vanligen en kognitiv mognad, som exempelvis omfattar förmågan att göra moraliska överväganden och förmågan att förstå orsaks- och effektsamband. Dessa har i sin tur betydelse för riskbedömningsförmågan. Kognitiv mognad innebär samtidigt att hjärnan blir mindre känslig för omedelbara positiva belöningar, vilket ökar förmågan att uppfatta risker och förmågan att ta hänsyn till andra människor.

Stigande ålder kan även dämpa brottsaktiviteten om individen känner en erfarenhetsmässig mättnad eller utbrändhet som följd av det kriminella livet, eftersom det kan vara intensivt och innehålla mycket oro och stress.

Icke-kriminellt umgänge

Icke-kriminella umgängen är umgängen där brott varken ingår eller accepteras. Det kan handla om att umgås med ett tillitsfullt barn, en förtroendeingivande förälder, en studiemotiverad kamrat, en vänlig arbetskollega eller en införstådd mentor eller myndighetsrepresentant.

Ett icke-kriminellt umgänge ger tillgång till ett sammanhang där livsuppehälle, problemlösning, gemenskap och personlig utveckling är oberoende av kriminella alternativ. Det kan bredda unga lagöverträdarens perspektiv och vara lockande för dem som börjat tvivla på sitt kriminella livssammanhang.

Rutinförändrande händelser

Vissa händelser i livet har kraften att förändra vardagsrutiner, exempelvis att flytta, bli förälder, ha en nära döden-upplevelse, bli frihetsberövad, bli sviken eller få ett ultimatum för fortsatt umgänge med en närstående.

En del rutinförändrande händelser gör att livet ”stannar upp” och kan tvinga fram ett perspektivbyte. Individerna kan få utrymme för att se på sig själv och sitt liv på ett nytt sätt. För en ung lagöverträdare kan det innebära chansen att omvärdera det som varit och den person som hen har varit.

Samtidigt behöver inte alla rutinförändrande händelser vara dramatiska. Även en anställning kan vara rutinförändrande, genom att ge lagliga inkomster, ett nytt icke-kriminellt umgänge och nya vardagsrutiner.

Rättsliga konsekvenser kan både underlätta och försvåra upphörandeprocessen

Rättsliga konsekvenser, såsom kontakter med polisen och straff för begångna brott, skiljer sig från de övriga faktorer som nämnts genom att de är en konsekvens av brott snarare än ett underliggande livsvillkor. Den forskning som Brå har ställt samman visar att effekten av rättsliga konsekvenser kan variera, bland annat beroende på i vilken grad den unge identifierar sig med ett kriminellt livssammanhang.

Risken för rättsliga konsekvenser kan fungera avskräckande för unga med en ytlig eller kortvarig identifiering med kriminalitet. Dessa unga har oftare konventionella ambitioner, ett konsekvenstänkande och ett längre tidsperspektiv, vilket sammantaget möjliggör en förståelse av att kontakter med rättsväsendet kan begränsa deras framtida möjligheter på arbetsmarknaden. Samtidigt visar forskning att det inte är strängheten i de rättsliga konsekvenserna som fungerar avhållande utan huruvida man tror att man kommer bli upptäckt och lagförd.

Bland unga med en djupare eller längre identifiering med kriminalitet talar forskningen å andra sidan för att varken risken för straff eller straffen i sig fungerar avskräckande. Samtidigt finns forskning som visar att ett frihetsberövande kan ge vissa unga lagöverträdare utrymme att omvärdera sin livssituation.

Frihetsberövanden kan också göra det svårare att lämna ett kriminellt livssammanhang eftersom de vidgar och även koncentrerar det kriminella umgänget. Frihetsberövanden minskar också tillgången till de skyddsfaktorer som kan finnas i vardagen, exempelvis icke-kriminella närstående och kamrater och konventionella fritidsaktiviteter.

Att upphöra förutsätter en förändring av balansen

För att någon ska upphöra med att begå brott krävs en förändring i balansen mellan de försvårande och de underlättande faktorerna i livet. Den unges förhållningssätt till sig själv och sitt livssammanhang är en viktig del i den förändringen. Tre faktorer som är av särskild betydelse för en sådan förändring är den unges tankemönster, aktörskap och motivation.

Tankemönster

Med tankemönster menas föreställningar och attityder som direkt eller indirekt gör det lättare eller svårare att upphöra begå brott. Individen väger olika behov och prioriteringar mot varandra, samtidigt som hen också styrs av olika behov och prioriteringar.

Att upphöra begå brott är ett livsval eftersom det inbegriper förändringar av vardagen. Medan den nuvarande livssituationen är välbekant kan det konventionella alternativet vara obekant och osäkert, särskilt om individen sedan tidigare misslyckats i och har negativa erfarenheter av det konventionella samhället.

Brå har funnit fyra viktiga tankemönster i forskningsgenomgången. Två försvårande tankemönster är misstro och negativ självtillit, medan hopp och ansvar är underlättande.

Misstro och negativ självtillit

Misstro kan avse allt utanför individen eller hens umgänge, men för ett upphörande är det särskilt viktigt med misstro mot rättsliga och sociala myndigheter och deras representanter. Unga lagöverträdare kan uppleva straff som orättvisa och stöd som hotfullt, och i sådana fall är det mindre troligt att de accepterar tillrättavisningar och stöd för att ta sig ur ett kriminellt livssammanhang.

Negativ självtillit är en misstro som personen riktar mot sig själv och sin förmåga att hantera det konventionella livets problem och utmaningar. Den negativa självtilliten kan vara grundlagd i mycket unga år och kan förvärras av svårigheter och konflikter i skolan.

Båda dessa försvårande tankemönster kan uppstå till följd av utanförskap, men de kan också förstärka ett utanförskap.

Hopp och ansvar

Hopp om förändring spelar en viktig roll som alternativ till misstro och negativ självtillit. Om den unge inte tror på en förändring till det bättre är det osannolikt att något kommer att förändras.

Den unge kan acceptera *ansvar* på huvudsakligen två sätt: genom att ta ansvar för det som hen har gjort, och genom att ta ansvar för det som hen kommer att göra.

Att ta ansvar för sådant som är gjort förutsätter förändringar i den unga lagöverträdarens tänkande. Hen behöver inse att det fanns alternativ – att hen hade kunnat hitta en annan lösning på det problem som den brottsliga handlingen var ett svar på. Hen behöver också känna skuld, skam eller ånger för sitt handlingsval – komma till insikt om att hen gjorde fel. En sådan förändring innebär att den unge inte längre tänker helt och hållet inom ramen för sin tidigare identitet. Den är därför nära förknippat med att inleda ett sekundärt upphörande.

Att ta ansvar för det som ska uppnås handlar ytterst om att skapa sig ett konventionellt livssammanhang. Det här framåtblickande ansvarstagandet förutsätter därför en förmåga att sätta upp och arbeta mot tidsmässigt avlägsna mål, och förmågan att se vilka handlingar som leder till dessa mål och vilka som leder bort från dem. Ett sådant ansvarstagande kräver alltså ett moget tänkande.

Aktörskap

Aktörskap är individens kapacitet att avsiktligt påverka något. I sammanhanget upphörande gäller det alltså den unges kapacitet att avsiktligt lämna ett kriminellt livssammanhang (sekundärt upphörande). Kapaciteten beror på hens egna resurser och de resurser som hen har tillgång till i sin omgivning – inte minst i form av närstående eller prosociala aktörer som tror på den unges förmåga och är beredda att hjälpa. Den unges aktörskap är därför nära knutet till det tertiära upphörandet i form av socialt stöd.

Motivation

Forskare som undersökt kopplingen mellan aktörskap och upphörandeprocessen menar att motivation till förändring är central för upphörande. Varken de egna eller de sociala resurserna är tillräckliga var för sig. Den unge behöver vilja byta livssammanhang i så hög grad att de faktorer och omständigheter som försvårar upphörandet kan övervinnas med de resurser som finns tillgängliga.

Enligt forskningslitteraturen finns i grunden två typer av motiv för upphörande: att undvika negativa konsekvenser av ett kriminellt livssammanhang och att lockas av sådant som kännetecknar ett konventionellt livssammanhang.

Det kan variera vilken av dessa motivationer som väger tyngst. För många lagöverträdare med en djupare kriminell identifiering verkar exempelvis de negativa konsekvenserna av brott inte vara tillräckligt för upphörande. För dessa ungdomar krävs först en förändring på ett personligt plan, inte minst i form av ett mer moget tänkande. Bland annat behövs ett sådant tänkande för att förstå de långsiktiga konsekvenserna av fortsatt brottslighet, och det är också en förutsättning för både ett tillbakablickande och ett framåtblickande ansvarstagande.

Tankemönster, motivation och aktörskap kan behöva utvecklas tillsammans

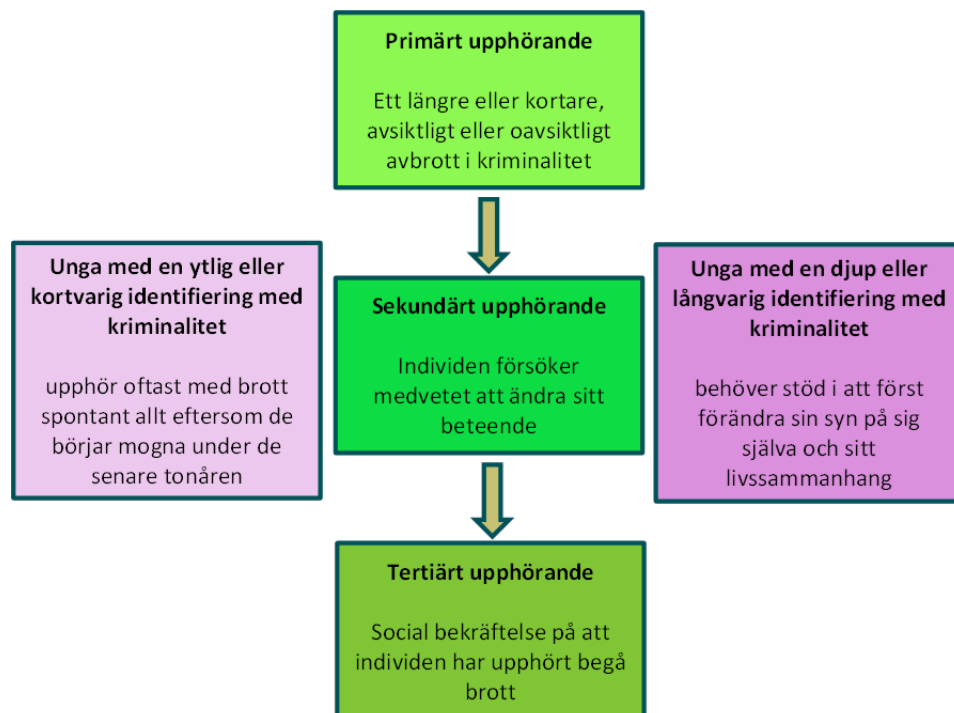
Motivation till att upphöra med brott kan uppstå i spontana stunder av tvivel i det kriminella livssammanhanget. Den kan också öka om man visar ungdomarna att det finns ett konventionellt alternativ för just dem, och hur just de kan nå dit. Att utveckla de ungas aktörskap handlar till stor del om att hjälpa dem få tillgång till sina egna resurser och till sociala resurser, och lära sig hur man använder dessa i ett konventionellt livssammanhang. Men denna process kan försvåras av en misstro mot samhället och sociala stödresurser, och sådan misstro är sannolikt störst bland dem som har en djupare och längre kriminell identifiering.

Hopp om förändring och ansvarstagandet kan öka om man förstärker förmågor såsom att identifiera problem, använda en längre tidshorisont, ta hänsyn till närstående och andra personer i beslut och vid problemlösning, se konventionella lösningar och förstå vad ett konventionellt alternativ innebär.

Upphörandeprocessens förlopp

Upphörandeprocessen kan, som nämnts, delas in i tre huvudsakliga faser. Processen kan dock se olika ut för unga som har en ytligare och kortare identifiering med brottslighet jämfört med unga som har en djupare och längre identifiering med ett kriminellt livssammanhang.

Figur 1. Upphörandeprocessens förlopp.

Stödåtgärder enligt upphörandeforskning

För många avtar brottsligheten med ökande ålder, men den upphör sällan som resultat av en eller två lätt identifierbara faktorer eller åtgärder. I stället verkar upphöranden ske utifrån en förändring av ett flertal faktorer som är förknippade med olika livsområden.

Som nämnts ska upphörandet ses som en process snarare än en händelse. Kriminologiska kunskapssammanställningar visar entydigt att det inte finns bara en väg in i ett kriminellt livssammanhang, och kunskaps-sammanställningen om upphörandeprocessen visar att det inte heller bara finns en väg ut. Stödinsatserna kan därför behöva anpassas till var i processen en person befinner sig, och sedan revideras i takt med att individens subjektiva och materiella förutsättningar förändras.

Stärk motivationen till förändring

Forskningen om upphörande lyfter fram att den unge behöver vara motiverad till förändring och att omgivningen behöver uppmärksamma denna motivation. En viktig utgångspunkt är därför att personer i den unges närhet ser när det uppstår tecken på tvivel, som kan stärkas till motivation att omvärdera av sitt livssammanhang. Det kan handla om tecken på att individen vill komma bort från negativa aspekter av den kriminella livssituationen, eller tecken på att individen lockas av positiva aspekter av ett liv utan kriminalitet, exempelvis tillitsfulla relationer med familjemedlemmar, icke-kriminella kamrater eller prosociala vuxna, eller en önskan om att bli förälder.

Att förstärka den unges motivation är å ena sidan en helt individuell uppgift eftersom varje ungdom är en egen och föränderlig person. Å andra sidan visar forskningen att vissa generella tekniker kan öka unga lagöverträdarens motivation till att upphöra med brott:

- *Identifiera problemkällor i det kriminella livssammanhanget.* (Vilka situationer eller beteenden ligger bakom negativa upplevelser i det kriminella livssammanhanget?)
- *Förläng tidshorizonten.* (Vilka framtida möjligheter öppnas och stängs beroende på vad den unge gör i dag?)

- *Inkludera närstående i konsekvens- och risktänkandet.* (Hur påverkas närstående av det som den unge gör eller inte gör?)
- *Konkretisera ett konventionellt livssammanhang.* (Vad ingår och hur uppnår man det?)

Ge stöd med utgångspunkt i individens särskilda styrkor, svagheter och livssituation

Motivation till förändring räcker inte för att personer med en kriminell livsstil ska lyckas upphöra med brott. Processen mot ett upphörande både försvåras och underlättas av strukturella faktorer såsom arbets- och boendesituation samt av sociala faktorer såsom kamratumgänge och familjerelationer.

Av denna anledning är det viktigt att praktiker identifierar och arbetar med faktorer i individens situation som kan underlätta upphörandeprocessen (exempelvis goda familjeband, arbetserfarenhet och talanger) men också faktorer som kan försvåra denna process (till exempel psykisk ohälsa, missbruk, negativ kamratpåverkan och arbetslöshet).

Om den unge känner misstro behöver det sociala stödet inledningsvis handla om att vinna hans tillit. Om personen känner negativ själv tillit behöver det sociala stödet stärka hans upplevda eller faktiska förmågor i ett konventionellt livssammanhang.

Enligt forskningen måste man sedan hjälpa den unge att sätta upp realistiska, konventionella mål inför framtiden och att uppnå delmål på vägen.

Uppmuntra och möjliggör prosociala deltaganden

I upphörandeprocessen är det viktigt med medverkan i prosociala sammanhang såsom utbildning och icke-kriminella fritidsaktiviteter eftersom de förstärker unga lagöverträdarens kontakter med prosociala personer. Bland annat bidrar dessa relationer till ett nätverk med konventionella förebilder, som på sikt också kan stärka den unges möjligheter på arbetsmarknaden.

Social bekräftelse från den prosociala omgivningen är också en förutsättning för ett tertiärt upphörande – att andra bemöter den unge på ett sätt som bekräftar den framväxande icke-kriminella självbilden.

Fortsätt stödja vid återfall

Under upphörandeprocessen är det sannolikt att relativt många unga kommer att återfalla. Graden av återfall kommer att variera beroende på deras livssammanhang, erfarenheter, resurser och tillgång till stöd. Återfall kan försvaga individens motivation till förändring, i synnerhet om socialt stöd saknas.

Forskning visar att de som arbetar för att stödja upphörandeprocessen bör se återfall i brott som ett hinder på vägen som behöver hanteras, inte som ett tecken på att upphörandeprocessen har misslyckats.

Individens motivation och omgivningens stöd förstärker varandra. Om de stöttande personerna ger upp hoppet om den unge kan det stärka den misstro och negativa självtillit som bidragit till att individen hamnat i ett kriminellt livssammanhang. Fortsatt stöd vid återfall kan istället bidra till att öka hens tillit till samhälleliga aktörer, vilket i sin tur ökar motivationen till att ta emot stöd och förstärker tron på att en förändring är möjlig.

Särskilda hänsyn vid frihetsberövande påföljder

Frihetsberövande påföljder kan försvåra en stabil boende- och arbetssituation. I anstaltsmiljöer kan det därför vara särskilt viktigt med program och åtgärder som dels behandlar eventuella missbruksproblem och stärker den unges kognitiva och beslutsfattande förmågor, dels inbegriper insatser för att stärka hens möjligheter att skaffa sig utbildning, bostad och arbete.

Frihetsberövande påföljder kan också försvaga den unga lagöverträdarens band till prosociala personer och sammanhang samt förstärka banden till personer med antisociala beteenden och värderingar. I institutionella miljöer såsom fängelse och särskilda ungdomshem består en stor del av umgänget av andra lagöverträdare, och möjligheterna till prosocialt umgänge är starkt begränsade. Därför är det viktigt att ungdomarna får möjlighet att knyta band till, och tillbringa tid i, prosociala miljöer utanför institutionen.

Motverka effekter av långvariga resursbrister och utanförskap

Många med en kriminell livsstil börjar sin upphörandeprocess från ett läge med brist på både sociala och ekonomiska resurser. För dem är det särskilt

viktigt att få tillgång till utbildning och meningsfulla fritidsaktiviteter, som kan öka deras egna resurser och de sociala resurserna. Dessa resurser kan i sin tur ge hopp om förändring och förutsättningar för att med tiden ersätta brottsligheten med meningsfulla, konventionella och inkomstgivande aktiviteter.

Det är också viktigt att ta hänsyn till den unges erfarenheter av utanförskap, oavsett om det är självupplevt eller samhälleligt bekräftat. För ungdomar som levt i utanförskap kan ett kriminellt livssammanhang bli ett sätt att få tillgång till försörjning, trygghet och gemenskap samt en känsla av att vara respekterad som de inte har fått i det konventionella samhället.

För dessa ungdomar innebär ett upphörande mer än att bara sluta med att begå brott. De behöver lämna det sammanhang som gett trygghet, och närma sig ett konventionellt samhälle som de har få ingångar till och begränsade positiva erfarenheter av.

Se till könsskillnader i stödbehov

Enligt forskningen är det i stort sett samma faktorer som påverkar upphörandeprocessen för båda könen. Olika faktorer kan dock vara *olika viktiga*, så kvinnor och män kan behöva olika sammansättningar av stödinsatser.

Svensk forskning har också visat att kvinnliga lagöverträdare överlag har en mer problematisk livssituation än manliga, och att de kvinnor som fortsätter att begå brott som vuxna har sämre arbetsmarknadsanknytning, har mindre stabila familjeförhållanden och är mer socialt exkluderade än motsvarande grupp bland män.

Stödet under upphörandeprocessen behöver därför även ta hänsyn till könsskillnader i bland annat samhällsnormer, fördelning av föräldraansvar och möjligheter på arbetsmarknaden. Brottslighet skapar dessutom ett större socialt stigma för kvinnor än för män, och därmed har brottsbelastade kvinnor ofta ännu svårare att få en plats i det konventionella samhället.

När det gäller stödbehovens utformning är det också relevant att se till de ungas syn på maskulinitet och vad det innebär att vara en vuxen man. När brott understöds eller motiveras med en viss typ av maskulinitetsideal kan sådana tankemönster behöva prioriteras vid utformningen av stödåtgärder.

Detta är en kortversion av Brås rapport Strategiska brott bland ungdomar på 2010-talet (2021:5).

Denna kortrapport ägnas i huvudsak åt en beskrivning av forskningsresultat om upphörandeprocessen och vilka faktorer som kan underlätta respektive försvåra för unga att upphöra med brott och lämna ett kriminellt sammanhang. Dessutom presenteras en översiktlig redovisning av de strategiska brott som identifierats hos de unga som lagfördes för första gången under 2010–2014. Med strategiska brott de brott i ungdomars första lagföring som starkast indikerar att de kommer att fortsätta på en högaktivt kriminell bana.

Rapporten riktar sig till politiska beslutsfattare, personal inom socialt arbete, rättsväsendets myndigheter, ideella organisationer samt en intresserad allmänhet.

Brottsförebyggande rådet/National Council for Crime Prevention

Box 1386/Tegnérgatan 23, SE-111 93 STOCKHOLM

Tel +46 (0) 8 527 58 400, info@bra.se, www.bra.se

urn:nbn:se:bra-1091